

Yhteiskuntaopin harjoituskirjoitus

SAVENVALANTA KÄSITYÖTEOLLISUUTENA SOMEROLLA

Tarja Palander

SISÄLLYSLUETTELO

I SAVITEOLLISUUDEN HISTORIAA	1
II SAVENVALANNAN TULO SOMEROLLE	1
III SAVEN KÄSITTELY ASTIAKSI MUOVAILTAESSA	
- SAVEN MUOKKAUS	5
- SAVEN MUOVAILU	5
- SAVIASTIAN KUIVAAMINEN JA POLTTAMINEN	5
- SAVIASTIAN MARKKINOINTI	7
IV SAVENVALANNAN MAHDOLLISUUKSISTA TÄMÄNPÄIVÄN SOMEROLLA	7

I SAVITEOLLISUUDEN HISTORIAA

Savituotteiden valmistaminen on kaikista vanhimpia ihmisten harjoittamia ammatteja, sillä saviastiain jäännöksiä on löydetty sellaisiltakin ajoilta, joilta ei juuri merkkiäkään ihmisten muusta toiminnasta ole olemassa. Tähän vaikutti arvattavasti saven helppo saanti kaikkialla, sen muovailtavuus ja kovettuminen. 1)

Meidän maassamme on tiiliteollisuus vanhin saviteollisuuden haara. Jo keskiajalla tiedetään Suomessa olleen tiilipolttimoita, joiden tuotteita käytettiin varsinkin linnojen ja kirkkojen rakentamiseen. Kaupunkien läheisyyteen perustettiin varsinaisia tiiliruukkeja, joista mm. Kallenkuljun ja Koroisten tiiliruukit todennäköisesti olivat 1600-luvulta, vaikka asiakirjoissa mainitaan vasta v. 1712. Varsinaiset koneellisen tiilitehtaat syntyivät paljon myöhemmin. Nykyään on maassamme huomattava määrä tiilitehtaita, joista useat valmistavat erikoistuotteita, kuten kattotiiliä ja salaojaputkia. Tiilitehtaat pystyvät erittäin hyvin tyydyttämään oman maamme tarpeen. Teollisuustilaston mukaan oli tiilitehtaiden luku, työntekijäin määrä sekä tuotannon bruttoarvo vuosina 1927-1930 seuraava:

VUOSI	TEHTAIDEN LUKU	TYÖNTEKIJÖITÄ	TUOTANNON BRUTTOARVO MILJ. MK
1927	100	2700	81,4
1928	114	3098	78,4
1929	112	3036	60,8
1930	91	2152	42,4

Yksinkertaisten savenvalajain tuotteiden kuten kukkaruukkujen, vatien ja kaakelien valmistusta on kotiteollisuutena vanhastaan maassamme harjoitettu etupäässä Lounais- ja Kaakkois-Suomessa. Menneen vuosisadan alkupuolella oli melkein kaikissa Suomen kaupungeissa savenvalajia ja ”kakluunimaakareita”, jotka käsityömaisesti valmistivat saviteoksia ja kaakeleita. 2)

II SAVENVALANNAN TULO SOMEROLLE

Suuren nälänhädän aikana vuonna 1867 lähti tammisaarelainen Johan August Roos ulkopuolisen mieslestä omituiselta vaikuttavalle retkelle kohti Lounais-Hämettä. Jos vaeltajan puuhia ja matkoja olisi seurattu, olisi hänen nähty poikkeavan silloin tällöin tien viereen, missä hän suoritti hyvin salaperäisiä tutkimuksia: kaivoi maata ja tarkasteli arvostelevasti kaivamaansa. Mitähän ruotsinkielinen Roos oli lähtenyt etsimään suomalaisesta Lounais-Hämeestä. Mikä oli matkan tarkoitus?

Tammisaarella oli vierailut somerolaisia kauppamiehiä ja he olivat kertoneet Roosille, että Someron pitäjän savi on heidän mielestään aivan erikoista. Hyvin siinä vilja kasvaa ja ehkäpä siitä voisi tehdä jostaikin muutakin. Tieto kiinosti Roosia, joka eli syntymäkaupungissa kokeillut saviastioiden tekoa.

Somerniemen pitäjässä kerrotaan Roosin viipyneen jo hiukan pitempään. Savi oli jo siellä melkoista, mutta ei ”koko hyvää”. Täytyi jatkaa vielä hiukan kauemmaksi sisämaahan päin, kunnes hän saapui Somerolle. Someron Kultelan kylästä hän löysi sitten parhaan laatuista savea. Ruotsia puhuva mies oli siihen aikaan varmasti hyvin harvinainen ilmestys Someron pitäjässä. Paikkakuntalaiset luulivat aluksi, että Roos on jotenkin puheviallinen,

kun hän vain sopottaa niin merkillisiä. Mutt saatiinpas Roosin puheista sentään lopulta hiukan selvää. Mies ilmoitti haluavansa vuokrata huoneen Ali-Lukumiehen talosta. Huone vuokrattiin. Roos ryhtyi heti savitöihin. Pian oli sisukkaalla tammisaarelaisella jo kaksi omaa vertasta ja talo, jonka nimenä on vielä nytkin Hurri.

Johan August Roos teki savesta etupäässä talousastioita, vateja, ruukkuja ja muuta joka paikassa tarvittavaa tavaraa. Työ oli ensiluokkaista ja paikkakuntalaiset alkoivat luottaa Roosiin. Toisinaan hänellä oli työssä 5-6 savenvalajaa ja vuosittain hän poltti 30 uunillista saviastioita. Johan Roos oli myös muurari. Hänestä tuli somerolaisen saviteollisuuden uranuurtaja, joka loi perinteitä koko suvulle ja myös ammatille. Johan August Roos kuoli vuonna 1897.

Johan Augustin jälkeen ryhtyi vaativaa ja erikoista käsityötä jatkamaan hänen poikansa Kalle Aukusti Roos. Hän palkkasi useita miehiä tekemään karkeampaa työtä ja syventyi itse hienomman työn valmistamiseen. Kuuluisia olivat ja ovat vieläkin Kalle Aukusti Roosin kaakeliuunit joiden koristelussa hän saavutti taiteellisia tuloksia. 3)

Suvun kolmas ruukkumestari oli nimeltään Einari Roos. Hän niin ikään jatkoi isänsä ammattia. Hänen ehkä merkittävin saavutuksensa on ollut ammatin opettaminen kymmenille somerolaisille ja muualtakin tulleille saven muotoilijoille. Toisinaan oli opissa ollut yhtä aikaa puolikymmentä kisälliä, jotka Roosin koulun käytyään ovat valmiina mestareina voineen päästä täysipainoisiin tuloksiin. Roosin "vaasit" ovat olleet kuuluisia, että niitä on viety paljon Ruotsiin ja muuallekin ulkomaille. Ajan mukana ovat saviartikkelit muuttuneet toisiksi, kaakeleita ei ole enää viime vuosikymmeninä valmistettu – nykyisin tehdään paljon ruukkuja puutarhureita ja kukankasvattajia varten.

Einari Roos jätti tämän elämän muutamia vuosia sitten. Hänelläkin oli poika, joka myös olisi jatkanut isäntä ammattia, mutta sota katkaisi hänen elämänsä. Näin siis päättyi Roosin suvun harjoittama savenvalajan ammatti.

Vielä tänä päivänä työskentelee savenvalaja Kalle Männistö. Somerolla valmistaa saviastioita. Hän meni 16-vuotiaana nuorukaisena oppilaaksi mestari Einari Roosille. "Mestari oli tarkka ja vaativa mies, joka myös antoi hyvän opin nuorelle oppipojalle", kertoi savanvalaja Kalle Männistö. Roosin verstaassa Männistö olikin yli 10 vuotta, mistä ajasta hän oli kolme vuotta ilman palkkaa. Ainoastaan talosta saatu ruoka kuului oppilaan etuihin.

Päivän pituus oli siihen aikaan noin 12-13 tuntia. Mestari salli kuitenkin oppipojan valmistaa työpäivän jälkeen kukkopillejä, joita myymällä sai oppipoika vähän omaa rahaa. Kukkopillin teko oli oppipojan ensimmäinen harjoitustyö, josta pikkuhiljaa sai ruveta harjoittelemaan varsinaisten astioiden tekoa.

Ammatin perusteellisesti opittuaan Männistö päätti perustaa oman verstaan. Hän palkkasi itselleen työntekijöitä, joita oli parhaimmalla hetkellä 4-5 kappaletta. Kalle Männistö ei ole erikoistunut mihinkään erikoisesti, vaan valmistaa kaikkia talouksesineitä, etupäässä kukkuruukut ovat kysytyimpiä.

Näin kertoi vanha erittäin hyvin ammattinsa taitava savenvalaja Kalle Männistö Somerolta. 4) Ja hän jatkaa: Parhaimmillaan oli Someron Kultelan kylässä viisikin savenvalajan verstasta, oli Einari Roosin, Joose Järvisen, Kustaa Roosin, Johanssonin ja Rosendahlin.

Kalle Männistö on tällä hetkellä ainoa jäljellä oleva Kultelan käsityöläissavenvalaja, koska edellä mainitulla Roosin-suvulla ei ole enää ainuttakaan edestajaa elossa. Kalle Männistö on savenvalajan työtä tehnyt jo yli 50 vuotta, joten ikä alkaa hänen harteita painaa, eikä työ suju enää siinä tahdissa kuin nuorempana. Vanha verstaas on alkanut rapistua. Se vaatisi välttämättä perusteellisen kunnostuksen. Mutta Kalle Männistö katsoo itsensä liian iäkkääksi niin suureen uudistukseen. Hän on lopettamassa työtään. 5)

III SAVEN KÄSITTELY ASTIAKSI MUOTOILTAESSA - SAVEN MUOKKAUS

Miten kukkaruukku syntyy? Raaka-aineeksi kelpaa Kultelan erinomainen savi miltei sellaisenaan – hiukan siihen muokattaessa lisätään hiekkaa. Savi saadaan aivan verstaan vieressä olevasta savikuopasta. Ennen vanhaan savi muovattiin lattialla paljain jaloin ”tanssaten”, tämä juuri oli se työvaihe, jonka oppipojat suorittivat. Nykyisin on tätä tarkoitusta varten erityinen mankeli. Mankeloimisen tarkoitus saada savi notkeaksi, jotta siitä voisi muovailta astioita, ja myös kestävyuden saaminen. Mankeloimisen jälkeen seuraa leivontavaihe, jolloin savea vanutetaan kuin pallataikinaa, josta sitten katkotaan palat pikkupullia varten. Mutta näitä pikkupullia ei laitetaan pellille nousemaan, vaan ne joutuvat ”dreijattaviksi”. Tämä leivontavaihe on erittäin vaikea suorittaa, mutta mestarin kädessä se savipallo sai nopeasti joustavuutensa ja sitkeytensä. Ilman tätä vaihetta ei savea pystytä muovaillemaan. Leivontavaihe suoritetaan siis täysin ilman mekaanisia apukeinoja.

- SAVEN MUOVAILU

Dreija on jaloin potkittava kiertopyörä, jonka yläosassa on levy. Tämän avulla varsinainen saven muovailu tapahtuu. Tällä dreijan levyllä savi pyörii vinhaa vauhtia. Veteen kastetuin käsin savenvalaja sitten muovaa hämmästyttävän nopeasti ”savimöhkäleestä” tasasuhtaisen ja muodoltaan yhtäläisen ruukun. Tässä vaiheessa tärkein työväline on mielikuvitus joka vuosikymmenien aikana kehittyneen taidon ja vuosisataisen perinteen avulla loihtii savenpalasta dreijan muutaman pyörähdyksen aikana käyttöesineen, joka on samalla taidetta. Vajaa kolme minuuttia kestää Männistön keskikokoisen ruukun teko ilman turhia kiiren pitämistä. Mutta savikin on hyvää kuulemma, ”niinkuin voita vaan.”

Työkaluja ei tarvita juuri lainkaan. Hyvä ja osaava peukalo on kaikista tärkein. Pieni puutikka joskus näkyy savenvalajan kädessä ja eräänlainen ”tuummatikka” pitää huolen siitä, että ruukut tulevat yhtä suuriksi.

Mitään vaakaa ei savenvalaja Kalle Männistö tarvitse ottaessaan savea määrätyn ruukun valmistamiseen. ”Vaaka olen minä itse”, sanoo mestari. 6)

Näin kertoo hyväntuulinen, mutta hieman harvasanainen savenvalajamestari Kalle Männistö, ja hän jatkaa:

- SAVIASTIAN KUIVAAMINEN JA POLTTAMINEN

Kun astia on saanut valmiin muontonsa, on seuraavana vuorossa kuivausvaihe. Tuhansia ruukkuja on ennen polttamista orsilla kuivumassa, jossa niillä on hyvä tila kuivua hyvin. Kuivausvaihe on tärkeä, että se tapahtuu hyvin, sillä muuten ne menevät rikki poltettaessa.

Kesällä ruukku kuivataan aluksi ulkona, mutta talvella ne nostetaan verstaan kattoon, kauniisti pitkän laudan päälle ladottuina. Kuitenkin on huolellisesti katsottava, että ne eivät ota toisiinsa kiinni.

Ennen polttamista on ruukuille vielä suoritettava laseraus. Kullakin savenvalajalla on varmasti omat reseptinsä, joiden mukaan he valmistavat laserausaineensa. Männistö kertoi polttavansa ja sulattavansa lyijyä padassa niin kauan, että se muuttuu lyidyoksidiksi. Sitten hienonnetaan joukkoon piikiveä, jota on hakattu "morttelissa" hienoksi jauhoksi. Seulalla sihdataan joukkoon kuivanneista savenpalasista hienonnettua savijauhoa ja kaikki nämä jauhot sekoitetaan huolellisesti. Ruukku pyörii jälleen taitavasti valajansa kädessä ja toinen käsi heiluttaa pientä seulaa, josta laserausaine leviää ruukkuun tasaisen hienoina annoksina. Laserauksen tarkoitus on lähinnä kauniin värin saamiseksi ruukulle. Mutta myös laserauksella saadaan ruukku paremmin vettäpitäväksi. Tämän jälkeen on jäljellä polttaminen. 7)

Valmiit laseratut ruukut viedään tämän jälkeen uuniin, joita Männistö kertoi uuniinsa mahtuvan noin 3-4000 kappaletta kerrallaan. Jokaisen ruukun väliin asetetaan pieni kolmihaarainen koukku, "tipissi", joka pitää ruukut irrallaan toisistaan. Ennen polttamista esineet ovat harmaita ja himmeäpintaisia, mitkään koristeraidatkaan eivät ole näkyvissä. 8)

Kun uuni on kokonaan täytetty, suljetaan uunin suu tiilikerroksella ja raot täytetään laastilla. Uuni kuumennetaan seinän toiselta puolen, aluksi lämmitetään hyvin varovaisesti, että esineet tasaisesti lämpenevät. Alussa kuumennetaan, niinkuin Männistö hauskaasti sanoi, "pienellä valkialla kuin kaffepannun alla", mutta loppupuolella sen pitää olla niin kovaam että lämpö uunissa on lähes tuhat astetta. Silloin lyö liekki jo pari metriä ulos verstaan savupiipustakin. Mutta liian kuuma ei silloinkaan saa olla tai ruukkuihin tulee tummia palaneita kohtia. Jos taas lämpö jää liian alhaiseksim eivät ruukut saa kaunista väriä, van jäävät vaaleiksi. Polttamisessa käytettävät puutkin on tarkoin valittava, sillä polttopuiksi kelpaavat vain puiden sydän osat. Polttamisvaihe kestää noin kaksi-kolme vuorokautta. Mitään mittareita ei mestari Männistö polttaessaan käytä, kuumuus uunissa määrätään vain vuosien varrelta saadun kokoemuksen perusteella.

Ääriään myöten täyttä uunia oli lämmitetty pari vuorokautta, oli seuraava vaihe uunin jäähdytys ja uunin purkaminen. Ensimmäinen on purettava uunin suulle ladottu tiiliseinä, ja vasta tämän jälkeen näkyi uunin sisälle, jossa oli riveittäin vaalean harmaista punaisiksi paahtuneita kukkaruukkuja. 9)

Polttamisen tarkoitus on saviastioiden saaminen kestäväksi, sillä poltetu savi on miltei yhtä kova kuin kivi ja se tulee kestäväksi kosteuden ja ilman turmiollisia vaikutuksia kohtaan. 10)

Ennen pitkää olikin lattialla uunin vierellä muhkeat pinot erimallisia kukkaruukkuja. Suurin osa niistä joutuu toistaiseksi hyllylle varastoon, sillä kukkaruukkujen sesonkiaika on keväällä. "Uunin purkaminen on aina koko valmistuksen jännittävin vaihe", sanoo mestari Männistö. Ei koskaan tiedä moniko ruukku on särkynyt ja moniko lasitettava kuppi on kallistunut sitä suojaavan ruukun reunaan vasten. Jos ne kallistuvat niin paljon, että ne ottavat ruukun kylkeen kiinni, jää siitä merkki kupin kylkeen ja siitä tulee sekundatavaraa.

- SAVIASTIOIDEN MARKKINOINTI

Kun saviastiat ja ruukut on otettu pois uunista ovat ne valmiita markkinoitaviksi: Ennen aikaan kulki pitäjissä erityisiä ruukkukauppiaita, jotka kulkivat talosta taloon myyden valmiita savenvalajan tuotteita. Ruukkukauppiaita oli monenlaisia, toiset ajoivat hevosella, toiset lykkäsivät potkukelkkaa. Kuormaa oli kuljetettava hellävaroin, sillä helposti ruukkuihin tuli säröjä tärinässä. Kuormaan aina kuului myös kukkopillejä, niistähän oppipojat saivat vähät käyttövaransa.

Mutta nykyisin tällaista ei enää ole, vaan mestari Männistö suorittaa myyntityönkin itse. Hän myy suoraan verstaastaan siellä käyville asiakkailleen. Männistöllä on myös välittäjiä, jotka toimittavat esineet eri liikkeisiin pitäjän ulkopuolellekin.

IV SAVENVALANNAN MAHDOLLISUUKSISTA TÄMÄNPÄIVÄN SOMEROLLA

Olisiko savenvalajan ammatilla nykyisin elinmahdollisuuksia? Ainakin juuri tällä hetkellä näyttää siltä, että olisi. Käsin vapaasti dreijalla muotoillut saviesineet, kotiuunissa poltetut ja joko lasitetut tai lasittamattomat ruukut ovat monien kotien arvostamaa kotiteollisuustaidetta. – Nykyisellään asiakkaita riittää niin paljon kuin käsistä saa irti, kertoi savenvalaja Kalle Männistö. – Pääosin tuotteet markkinoidaan käsityöliikkeiden kautta, mutta varsinkin kesäiseen aikaan riittää ostajia täällä verstaassakin. Monet härkätien kulkijat pistäytyvät uteliaisuudesta ja haluavat samalla ostaa. Varsinkin ulkomaalaiset ovat kiinnostuneita – ”on täällä korkeitakin vieraita, kävi suurlähettiläs Kovalevkin ja hän lähti myös tuoppi mukanaan”, kertoi mestari Kalle Männistö kahvikuppinsa ääressä, ja jatkoi: - Heikoissa kantimissa savenvalannan perinne täällä on, kun se ainoastaan minun varassa on. Viimeksi minulla oli verstaassani oppipoika parikymmentä vuotta sitten, sen jälkeen ei ole työnjatkajaa löytynyt. Viimeinenkään oppipoika ei ollut tarpeeksi kiinnostunut työstä, että olisi ruvennut sitä ammatikseen harjoittamaan. – Erittäin hyvät mahdollisuudet olisivat savenvalannalla nykypäivänä, kun vain olisi nuoria työnjatkajia. Mutta niitä ei mestari Männistöllä ole.

Niin mestari Kalle Männistön jälkeen ei ammatin jatkajaa ole enää jäljellä, joten Someron pitäjän Kultelan kylän pitkät savenvalantaperinteet loppuvat. Ainoastaan salaojaputketehtaat sitten enää käyttävät Someron hyvää savea raaka-aineenaan.

Nyt siis tämä harvinainen ammatti uhkaa loppua Somerolta, niin kuin myös koko maastamme. Koko maassa ei ole enää montakaan savenvalajaa, aivan hyvin sormet riittävät heidän laskemisekseen. Näin on siis tämä kunnioitettava ammatti maassamme katoamassa, vaikkakin elinmahdollisuuksia olisikin.

LÄHDELUETTELO

1. LIIKE-ELÄMÄ XIII: KAUPAN JA TEOLLISUUDEN TIETOKIRJA
KIRJOITTANUT W. BONSDORFF, HELSINKI V. 1934
2. TEKNIIKAN VOITTOKULKU I
MAX GEITEL SUOMENNOS SULO A. HEINIÖ JA ARVO I. WALLI, PORVOO V. 1924
3. SOMERON HISTORIA II
ESKO ALLTONEN, FORSSA V. 1958
4. TIETOJA OLEN SAANUT HAASTATTELEMALLA SAVENVALAJA KALLE
MÄNNISTÖÄ SOMEROLTA.

VIITELUETTELO

1. LIIKE-ELÄMÄ: KAUPAN JA TEOLLISUUDEN TIETOKIRJA SIVULTA 445
2. LIIKE-ELÄMÄ: KAUPAN JA TEOLLISUUDEN TIETOKIRJA SIVULTA 453-454
3. SOMERON HISTORIA II SIVULTA 545
4. HAASTATTELU SAVENVALAJA KALLE MÄNNISTÖÄ SOMEROLTA
5. TEKNIIKAN VOITTOKULKU 1 SIVULTA 565